

SEG ROZVOJ REGIONŮ 1

text přednášky 6

REGIONÁLNÍ VÝROBA – VYBRANÉ POJMY, VÝVOJ V EU

Faktory ekonomického rozvoje

Jako hlavní faktory podmiňující regionální ekonomický růst se jeví struktura a lokace. Regionální struktura odkazuje ke zdrojům, které má region k dispozici, zatímco lokace (umístění) je vyjádřením dostupnosti a komunikačních možností, které region nabízí. Struktura a lokace jsou klíčové pro vysvětlení vývoje prosperity v čase a prostoru. Proto oblasti, jejichž ekonomika je založena na high-tech technologiích (struktura – lidské zdroje) a jsou dobře dostupné - např. jihovýchodní Anglie či Rhone-Alpes – patří v dlouhodobém pohledu k rozvíjejícím se regionům. Opakem pak jsou regiony se strukturou zakotvenou v zastaralých průmyslech a navíc méně dobře dopravně dostupné (jižní Itálie). Nicméně struktura a lokace jsou relativními pojmy, které se často dost rychle mění a to také částečně s tím, jak se vyvíjí využívání přírodních zdrojů jednotlivými typy průmyslu. Dříve to byl samozřejmě výskyt uhlí, který úzce souvisel s regionálním rozvojem, dnes jsou uhelné pánve spíše synonymy strukturálních problémů a deindustrializace. Ještě v 90. letech byly však ropné zdroje a zdroje plynu úzce spjaty s regionálním růstem (Norsko, Skotsko).

Po druhé světové válce evropské země vstoupily do nové průmyslové fáze, které se někdy (od odeznění ropné krize) říká post-průmyslová. Vyznačuje se:

- posunem směrem od zemědělství a výroby ke službám (když ne ve smyslu produktivity, tak ve smyslu zaměstnanosti);
- posunem směrem k velkým korporacím spojeným ovšem s diverzifikací jejich výrobního portfolia, joint ventures a fúzemi;
- NIDL (new international division of labour – nové mezinárodní rozdělení pracovní síly);
- útlumem odvětví technologicky založených na poznatcích a postupech 19. století.

deindustrializace

Pojem deindustrializace je klíčovým konceptem postindustriální Evropy a je definován jako dlouhodobý úbytek zaměstnanosti ve výrobním sektoru. Úpadek odvětví může být způsoben různými důvody – vyčerpáním zdrojů, zvýšením ceny vstupních surovin, novou intenzivnější technologií, zámořskou konkurencí, odstraněním podpor, poklesem poptávky...

Rozlišují se dva typy deindustrializace:

1. pozitivní – v případě, kdy odvětví redukuje pracovní sílu jako důsledek vzrůstu produktivity práce. Jde o povzbuzení konkurenceschopnosti a v ideálním případě je uvolněná pracovní síla absorbována tercierním sektorem;
2. negativní – úpadek odvětví v důsledku neefektivity produkce či neadekvátní infrastruktury. Uvolnění pracovní síly vede většinou ke zvýšení nezaměstnanosti.

Deindustrializace je koncentrována právě do regionů založených na výrobě s tradicí 19. století – Brémy, Utrecht, oblasti Anglie – kdy ztratily mezi roky 1973 a 1983 20% jejich výrobní základny. Porúří, Sheffield, Bilbao se pokusily o tzv. reindustrializaci za podpory regionálních politik.

Reindustrializace

Jako příklady lze uvést tři oblasti reindustrializace – rozvoj SME (small and medium enterprises), high-tech elektronika a terciarizace.

- rozvoj SME – největší podíl SME je k nalezení v méně industrializovaných, venkovských a periferních oblastech (střední Itálie, východní Anglie, Wales, Jižní Německo);
- high-tech firmy – méně industrializované „sunbelty“ (Azurové pobřeží, Toulouse, Grenoble, Bavorsko, Bádensko-Wurtenbersko);
- terciarizace – jde rozdělit do dvou proudů:
 - výrobní služby (finančnictví, banky, marketing, reklama – většinou v hlavních městech),
 - cestovní ruch (masivní růst od roku 1970, význam především pro periferní regiony, např. Španělsko).
 -

Racionalizace a restrukturalizace

Procesy globalizace a nového mezinárodního rozložení pracovní síly (NIDL) vedou k dekoncentraci průmyslu na národním, evropském a světovém měřítku. Tyto změny jsou spojeny s uzavíráním některých podniků (tj. restrukturalizací a racionalizací výroby na firemní úrovni).

Řada procesů racionalizace byla spuštěna v souvislosti se zavedením jednotného trhu. Např. japonské firmy se snažily sjednotit řadu poboček, které měly v různých evropských zemích (např. Toshiba měla asi 87 poboček v 11 zemích, které prošly razantní restrukturalizací).

Některé racionalizační procesy mohou být vyvolány rovněž recesí v daném odvětví:

- ocelářství – zaznamenávalo nadbytečnou kapacitu téměř 30 milionů tun (zavírání podniků ve Skotsku a Anglii);
- elektronika a počítače – postiženy byly nejvíce největší podniky (IBM snížilo mezi roky 1989 a 1990 stavy o 40 000 zaměstnanců);
- automobilový průmysl – pokles prodejů vedl ke konfliktům mezi japonskými, americkými a evropskými firmami. Japonci expandovali do Evropy a GM zavírá pobočky v Americe.

Racionalizace je vnímána jako nedílná součást globalizace. V této souvislosti řada regionů nejen usiluje o investice, ale i o udržení reinvestic. Firmy se snaží získat komparativní, nebo strategickou výhodu pomocí různých racionalizačních politik:

- exportně založený rozvoj – výhodou je zde pracovní síla a zdroje koncentrované v domácí zemi. Export však může být omežován celními bariérami;
- zahraniční lokace poboček – výhodou je obejití celních překážek, dosažení levné pracovní síly a nových trhů. Řada firem zůstává na této úrovni internacionalizace;
- posun R&D a řídicích funkcí – určité produkční oblasti se stávají semi-autonomními, manažerské kapacity jsou separovány a řídí pouze strategický rozvoj firmy;
- racionalizace – internacionalizované firmy přesunují své kapacity do momentálně nejvhodnějších lokací. I ziskové pobočky mohou být zavírány z důvodu odstraňování duplicit ve výrobě.

fordismus versus toyotismus

V evropské historii průmyslu byly/ jsou k zaznamenání 2 módy výroby. Tzv. fordistický model je řízen výší nákladů, pozornost je věnována zvyšování produktivity, snižování nákladů a snižováním lidských zásahů. Lidská síla je nahrazena strojní výrobou, ale za cenu zvyšující se specializace a omezené flexibility pracovníků. Tento model reprezentuje masovou výrobu a spotřebu.

Tzv. toyotismus je řízen požadavky trhu, resp. zákazníků. Časté je rozsáhlé použití výpočetní techniky, CAM a CAD systémů, což umožňuje výrazně omezit čas a náklady plánování, designu a výroby daného produktu. Jednotlivé procesy výroby reagují na spotřební preference s minimální prodlevou. Tomuto modelu se také říká flexibilní produkce.

just-in-time výroba

Podobně je definována tzv. just-in-time výroba, která se vyznačuje výrazným omezením skladovaných součástí – díly jsou distribuovány přesně dle požadavků výroby s přesností dnů či hodin. Odpovědnost za včasné dodávky většinou firmy přenášely na své subdodavatele, v současnosti se principy JIT rozšířily v rámci celého výrobního řetězce, musí být ovšem splněna řada výchozích kritérií:

- geografická koncentrace – rychlá doprava vyžaduje časově krátkou a nekomplikovanou dopravu v rámci výrobního cyklu;
- nulové defekty - musí být zajištěno dodržování kvalitativních standardů;
- sít subdodavatelů – počet dodavatelů může být relativně nízký, ovšem vázaný dlouhodobými kontrakty;
- sdílený výzkum – řetězec vyžaduje přenos know-how a výzkumnou spolupráci mezi dodavateli a finálními zpracovateli;
- stabilizovaná pracovní síla – je nutné zabránit jakýmkoli výpadkům v důsledku nedostatku pracovní síly či např. stávek.

Důsledkem toků je udržování minimální pojistné zásoby - často pouze na několik minut či hodin provozu. Odběratel je zde základním článkem. Více než rychlost je u přepravce ceněna spolehlivost dodávky. Celý koncept JIT vede ke zvýšené aglomeraci, koncentraci dodavatelů.

Tento přístup byl rozpracován japonskými automobilovými podniky a postupně přijímán i evropskými firmami.

Zralá odvětví

Těžba uhlí

V 19. a ranném 20. stol. bylo uhlí zdrojem průmyslového pokroku. Jako zdroj energie bylo postupně nahrazeno v Evropě jinými zdroji, nicméně v mnoha ohledech zůstalo významným faktorem regionálního rozvoje. Dovoz levné ropy ze zemí severní Afriky a Středního Východu, stejně jako vyčerpání řady evropských uhelných nalezišť měly velký dopad na změny lokalizace řady evropských výrobních sektorů. Řada uhelných revírů v Evropě následovala stejný scénář – poměrně rychlý růst, následovaný stejně rychlým pádem doprovázeným ekonomickým a sociálním úpadkem (Porúří, oblast Calais, Liege). Obecně lze hovořit o přesunu průmyslové výroby z jádrových uhelných oblastí spíše do pobřežních prostorů. Oblasti závislé na těžbě uhlí (jižní Wales, severovýchodní Anglie, Porúří) tak zaznamenaly hluboké kolapsy ekonomiky. Po ropné krizi řada států přehodnotila energetické plány a vyvinula alternativní politiky zdrojů. Projevilo se to mj. tlakem na vzrůstající efektivitu výroby a energetickou úspornost a tím i úpadkem sektorů a regionů založených na velké spotřebě energie (příklon spíše k vyšší přidané hodnotě výroby).

příklad Velké Británie

Po válce britský těžební průmysl zaměstnával cca 725 000 osob, koncem roku 1994 to už bylo pouhých 19 000 horníků.

Příčiny a kontrastující faktory:

- snížení poptávky po uhlí (v podstatě pouze pro účely elektrárenského);
- zlepšení technologií a mechanizace (v roce 1982 byla výkonnost 2,5 tuny na pracovníka, v roce 1994 už téměř 9 tun) – zavírání nemodernizovaných dolů;
- vládní nákupy levné ropy;
- krátkodobé zvýšení poptávky po uhlí v období ropné krize následované ovšem otevřením nalezišť v Severním moři a alternativními energetickými zdroji;
- modernizace vybraných těžebních oblastí v polovině 70. let;
- dovoz levného amerického, jihoafrického a australského uhlí (ztrojnásobení importu mezi lety 1983 a 1990);
- stávky horníků destabilizovaly sektor, stejně jako zvyšující se environmentální povědomí.

Řešení z počátku 90. let spočívalo ve vládních dotacích pro přiblížení uhlí světovým cenám, privatizacích státních společností a zpřístupnění kapitálu po modernizaci odvětví. Nyní je britský těžební průmysl poměrně konkurenceschopný a navíc existuje domácí poptávka – Británie potřebuje energetický doplněk vůči plynu a nukleární energii. Obecně platí, že centrální revíry byly v přežití úspěšnější než periferní, stejně jako že soukromé společnosti byly úspěšnější než státní (dnes produkují 80% britského uhlí).

Ocelářský průmysl

Výroba železa a oceli je dobrým příkladem trendů, kterým čelí řada odvětví v rámci EU. Obecně je velký nadbytek produkčních kapacit, některé lokality trpí deindustrializací, některé po modernizaci prosperují. Napětí panuje mezi státními a privátními podniky ohledně nadprodukce a státní podpory.

Ocel a uhlí byly zakládajícími problematikami EU. Hlavními producenty v EU byly zejména Španělsko, Německo, Francie, Itálie a UK. Ocelářský průmysl prošel od poloviny 70. let řadou změn:

- pokles poptávky po oceli způsobený recesí v rámci odběratelských odvětví;
- technologický rozvoj, náhrada jinými materiály (hliník, plasty), zvyšování kvality a trvanlivosti.

Mezi roky 1980 a 1988 byl ocelářský průmysl před dovozem chráněn tzv. avignonským plánem, což byla kombinace kvót, podpor a protekcionismu. Po jeho vypršení vzrostla konkurence z Turecka, Číny, Jižní Koreje a východní Evropy. Privatizované společnosti, např. britské, to uvítaly jako možnost restrukturalizace, zatímco státní, zejména italské a španělské, reagovaly pomaleji.

Nyní je v EU nadkapacita cca 30 mil. tun a jsou naznačeny dvě cesty rozvoje:

1. Deja vu = návrat k protekcionismu a dotační politice. Tento přístup vnímá globální trh jako ohrožení a produkce je řízena cenou (fordistický přístup);
2. Nová éra = předpokládá internacionalizaci ocelářství a tržně orientovanou produkci, privatizaci společností, specializaci.

Regionální distribuce výroby je nerovnoměrná - téměř polovina evropské oceli přichází z pěti firem (Thyssen Stahl, Usinor-Sacilor, Ilva, British Steel a Hoesch). Ocelárny byly původně lokalizovány ve vnitrozemí, postupně se však s proměnami lokalizačních faktorů stěhovaly do příbřežních oblastí (integrované hutě). Ruda je dovážena především z Austrálie a Brazílie, roli hrají především manipulační, ne dopravní náklady.

Obecně vzato nejlépe restrukturalizovaly britské a francouzské firmy, což ovšem bylo provázeno zvýšením efektivity a ztrátou pracovních míst. Španělské a italské podniky reagovaly odmítavěji. Uzavírání hutí bylo provázeno problémy – v řadě případů se ukázalo jako ekonomicky výhodnější doplácet na nerentabilní provoz.

Sheffield – příklad pozitivní deindustrializace

Mezi roky 1974 a 1986 bylo uzavřeno 8 velkých výrobních závodů a nezaměstnanost vyšplhala na 18%. Bylo aplikováno několik strategií pro opětovnou reindustrializaci města:

- posíleny kontakty mezi dvěma městskými univerzitami a průmyslem;
- výrazně bylo revitalizováno centrum města;
- opuštěné pozemky byly regenerovány pro nové průmyslové a komerční využití s potenciálem cca 18000 nových pracovních míst.

Textilní průmysl

Zjevná je proměna lokalizačních faktorů textilního průmyslu. V 19. stol. to byly faktory jako blízkost vody, uhlí, levné ženské pracovní síly, dopravní kapacity a evropský monopol, které utvářely vzorec hlavních textilních oblastí – Lancashire, Yorkshire, sev. Itálie, sev. Francie, Flandry, povodí Rhony, sev. Irsko. Rozvoj dostupné energie (elektřina) vedl k tzv. lokalizační flexibilitě, surové materiály byly dováženy z rozvojových zemí a mechanizace zmenšila poptávku po pracovní síle. S postupující globalizací trhu se evropští producenti propadly za řadu asijských zemí.

Hlavní trendy:

- odklon spotřebitelské poptávky od masově vyráběného zboží ke kvalitě a módě. Revoluce maloobchodu se odrazila i v nárocích na flexibilitu výroby;
- silná asijská konkurence;
- malá konkurenceschopnost daná dlouhotrvajícími nízkými investicemi do textilní výroby;
- přesun multinárodních výrobních závodů do zámoří;
- organizační desintegrace, autonomie flexibilních poboček;
- specializovaný a segmentovaný trh, obsluhovaný lépe malými firmami.

Přes pokles zaměstnává evropský textilní průmysl stále asi 3 milióny lidí, převážně v tzv. nízkonákladových zemích, jako je např. Portugalsko. Pád zaměstnanosti v textilní výrobě byl větší pouze v ocelářství co se týče relativních čísel a ve zpracovatelském průmyslu co se týče čísel absolutních. Největší pokles byl zaznamenán v UK, Dánsku a Řecku, zatímco Itálie a Německo byly postiženy méně. Preferována v současnosti bude kvalitní výroba (kdekoli) a levná pracovní síla (Španělsko, Portugalsko).

Automobilový průmysl

Evropský automobilový průmysl zaměstnává asi 1,8 mil. lidí ve výrobním a dodavatelském řetězci a stejný počet v distribuci a opravách. Jde o globální průmysl dominovaný zeměmi triády. Evropa tak čelí nejen poklesu odbytu, ale i zvýšené konkurenci a to i zvnějšku triády (Korea). Rozhodně je opuštěn fordistický výrobní vzorec a nastoupen tzv. toyotismus. Japonská taktika přišla s myšlenkou plně integrované evropské výroby (glokalizace) pro specifický evropský trh, na rozdíl od fordu operujícího stále s konceptem tzv. world car v rámci globálně decentralizované výroby. Co se týče japonských firem panuje boj o jejich přitažení a zároveň ochranu domácích automobilek (Anglie, Německo či Nizozemí jsou pro otevření se japonským firmám, Itálie a Francie silně proti).

V současnosti je v Evropě nadkapacita cca 2 až 3 milióny automobilů v důsledku boomu 80. let., kdy byly otvírány nové provozy bez uzavírání starých. Současný tlak tak vede k racionalizaci výroby, která má mj. podobu fúzí a akvizic.

Příklad německých výrobců je nejvíce ilustrativní. V první polovině 90. let došlo k masivnímu propouštění a reakcí na trh bylo i používání subdodávek ze zemí s levnější pracovní silou (ČR, Polsko). V roce 1994 bylo 35% součástek v německých autech neněmeckého původu.

Časté bylo také sdílení výzkumných a výrobních kapacit. VW- vzrůst výroby v Mexiku, akvizice Seatu a Škody. BMW –přesun části výrob do USA, koupě Roveru.

Související literatura a prameny:

- NAGLE, G., SPENCER, K. (1996): A Geography of the European Union. Oxford, Oxford University Press, 155 s.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): Teorie regionálního rozvoje. Praha, Karolinum, 211s.
- KNOX, P., AGNEW, J. (1994): The Geography of the World Economy. London, Edward Arnold, 436 s.